

виховного навчання не доводиться, бо потрібен час, щоб надолужити втрачене і християнська мораль утвердилася в умах шкільної молоді як прогресивна перспектива суспільства. Як і не варто губитися в здогадах про перспективи освіти в разі підміни дієвості виховання риторикою про піднесення моралі.

Ми усвідомлюємо, що за умов конституційно закріпленого відокремлення церкви від держави в Україні, теперішнього стану вітчизняною шкільної освіти та гострих соціально-політичних проблем наша позиція щодо впровадження релігійного виховного навчання є достатньо вразливою для критики. Однак вважаємо, що за належної реорганізації школи та вирішення інших завдань це не є нездійсненним. Послідовно рухаючись, крок за кроком, починаючи із факультативності курсів релігійно-філософського змісту, проблема може вирішуватися. Запропоновані нами новації щодо релігійно-філософського спрямування шкільного виховного навчання виплекані науковою думкою вітчизняної педагогіки, є узагальненням та переосмисленням попереднього досвіду виховання відповідно до теперішніх соціальних і культурних умов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арцишевський Р. Світоглядна освіта в умовах переходу до інформаційного суспільства // Шлях освіти. – 2008. – № 1. – С. 6–11.
2. Бердяев Н. Философия свободы – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 333 с.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
4. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. – К.: Школяр. – 1999. – 385 с.
5. Ващенко Г. Хвороби в галузі національної пам'яті. – К.: Школяр. – 2003. – 335 с.
6. Вишневецький О. Дитиноцентризм і системно-ціннісний підхід до змісту виховання // Рідна школа. – 2002. – № 5. – С. 37–40.
7. Гончаренко С. Фундаменталізація освіти як дидактичний принцип // Шлях освіти. – 2008. – № 1. – С. 2–6.
8. Диспут А.В.Луначарского с митрополитом А.И.Введенским 21 сентября 1925 года. Ответное слово А. И. Введенского // На переломе. Философия и мировоззрение. – М.: Политиздат. – 1990. – 528 с.
9. Марчук М. Ціннісні потенції знання. – Чернівці: Рута, 2001. – 319 с.
10. М'ясоїд П. Постмодернізм у психології і психологічне пояснення розвитку // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 1. – С. 24–33.
11. Ницше Ф. Сочинения: В 2-х т. – М.: Мысль, 1990. – Т. 1. – 831 с.
12. Ницше Ф. Сочинения: В 2-х т. – М.: Мысль, 1990. – Т. 2. – 829 с.
13. Рубинштейн С. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1973. – 424 с.
14. Савченко О. Розвивальний потенціал змісту освіти у 12-річній школі // Шлях освіти. – 2008. – № 2. – С. 2–7.
15. Саух П. Експлікативні зміни освітньої парадигми у контексті трансформацій науки // Шлях освіти. – 2007. – № 1. – С. 2–7.
16. Соловьев В. Оправдание добра. Нравственная философия // Соч.: В 2-х т. – М.: Мысль, 1990. – Т. 1. – 892 с.
17. Сухомлинська О. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – С. 13–18.
18. Сухомлинська О. Педагогічний ідеал крізь призму теорій моралі // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 1. – С. 31–39.
19. Шварцман К. Философия и воспитание. – М.: Политиздат, 1989. – 208 с.
20. Ярмаченко М. Стимулювання інтелектуального розвитку – важлива теоретична проблема й практичне завдання // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 2. – С. 234–245.
21. Sententiae: наукові праці Спілки дослідників модерної філософії (Паскалівського товариства). Вінниця: Універсум, 2004. – № 1. – 390 с.

Сергій ГУМЕНЮК

ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

В статті описується експериментальна програма виховання гуманних якостей учнів у процесі занять фізичними вправами. Вона містить мету, завдання, принципи побудови, психолого-педагогічні механізми розвитку цілісно-мотиваційної сфери учнів. Відповідні засоби, методи й методичні прийоми та форми, а також педагогічні умови реалізації експериментальної програми. Та подаються результати формування експерименту щодо рівня розвитку гуманних якостей.

Важливе місце в структурі ціннісних орієнтацій молоді займають гуманні якості, формування яких є необхідною умовою духовного становлення особистості. Завдяки трансформації системи ціннісних орієнтацій створюються сприятливі умови для гуманізації і демократизації навчально-виховного процесу [3]. Зважаючи на це, ситуація, що склалася у фізичному вихованні, не може задовольнити потреб учнівської молоді, і на зміну застарілій й неефективній авторитарній педагогіці повинен прийти новий гуманістичний підхід, який може забезпечити підготовку учнів до життя в суспільстві з новим соціально-економічним ладом та доцільно організувати шкільну життєдіяльність учня. Для цього необхідно формувати гуманні якості учнів; утверджувати якісно нові взаємини між суб'єктами навчання; активізувати навчально-пізнавальну діяльність учнів, яка забезпечить гармонійний розвиток особистості [1; 4].

Незважаючи на особливу значущість означеної проблеми, вона не ще знайшла належної реалізації у наукових дослідженнях. Опираючись на сказане, ми поставили собі за **мету**: розробити програму виховання гуманних якостей учнів під час занять фізичними вправами.

Методи дослідження: педагогічні спостереження, а також метод математичної статистики.

Розроблена нами програма виховання гуманних якостей учнів у процесі занять фізичними вправами формувалася відповідно до принципів системного та індивідуального підходу; суб'єкт-суб'єктного характеру виховних взаємин; конструктивного зворотного зв'язку та виховання в колективі й через колектив. В її основу були покладені психолого-педагогічні механізми розвитку ціннісно-мотиваційної сфери школярів: ідентифікація – мимовільний, емоційно обумовлений процес ототожнення себе з іншою людиною (в нашому дослідженні – з вчителем фізичної культури), внаслідок чого засвоюються гуманні норми, цінності та способи поведінки. Наслідування – засвоєння індивідом способів поведінки на підставі спостереження за оточуючими. Емоційне обумовлення – формування емоційно-позитивного ставлення до гуманних якостей та способів поведінки. Мотиваційне опосередкування – формування нових поглядів та переконань шляхом зв'язування у свідомості індивіда явищ, які мають для нього цінність. Конформність – зміна індивідом власної поведінки або поглядів внаслідок реального чи уявного тиску групи. Вживання у соціальну роль – засвоєння особистістю норм і способів поведінки, дотримання яких від неї вимагає прийнята соціальна роль. Редукція когнітивного дисонансу – механізм підтримання внутрішньої узгодженості поглядів.

На різних етапах реалізації програми використовували відповідні засоби, методи, методичні прийоми і форми навчально-виховного впливу. Засобами у програмі були: рухливі та спортивні ігри, естафети, теоретичний матеріал, туризм, групові дискусії, індивідуальні бесіди, моральні дилеми, морально-етичні ситуації.

Групу методів і методичних прийомів склали: ігровий і змагальний, які сприяли мотивації учнів та їх позитивному ставленню до процесу фізичного виховання; особистий приклад вчителя фізичної культури, що забезпечував учням можливість наочно спостерігати за проявами гуманних якостей та слугував прикладом для наслідування; ритуали підтримки та заохочення сприяли гуманізації в цілому й розвитку гуманних якостей учнів, а також стимулювали самосвідомість та розвиток емоційної сфери учнів; метод покарання застосовували лише тоді, коли не впливало переконання; під час контролю та самоконтролю спонукали учнів до самоаналізу, виявлення своїх помилок і причин їх виникнення та бажання усунути. Стимулюючи інтерес та усвідомлену участь учнів у навчально-виховному процесі з фізичного виховання, ми використовували різні форми заохочення та залучали учнів до проведення фрагментів уроків фізичної культури й надавали їм особистісно рольове значення під час занять.

Основними формами занять були: уроки фізичної культури, які дали змогу реалізувати всі засоби та методи розробленої програми; туристичні походи, під час яких заохочували учнів до прояву гуманних якостей, створюючи відповідні ситуації, що сприяли здійсненню гуманних вчинків; змагання та фізкультурно-спортивні вечори і свята, які сприяли гуманізації взаємовідносин між учасниками навчально-виховного процесу.

А також педагогічні умови реалізації, у яких відбувався навчально-виховний процес, зокрема: 1) формування позитивного мотиваційного налаштування учнів на процес фізичного виховання, що стимулювало їх до систематичних занять; 2) гуманізація взаємовідносин між учнями, учителями та учнями, яке передбачало педагогічне співробітництво у процесі

фізичного виховання; 3) гуманізація взаємовідносин між батьками, педагогічним і учнівським колективом навчального закладу шляхом залучення батьків до процесу фізичного виховання школярів.

Під час проведення дослідження учні КК займалися за традиційною методикою, а ЕК – за розробленою нами програмою.

Для оцінки були обрані такі гуманні якості: доброзичливість, дружелюбність, взаємодопомога, взаємоповага, гідність, співпереживання та справедливість.

Для визначення рівня розвитку гуманних якостей учнів використовували оцінку експертів, однокласників та самооцінку учнів.

Розроблена нами анкета пропонувала їм оцінити рівень розвитку гуманних якостей учнів, а учням дати оцінку однокласникам і самим собі, за чотирибальною шкалою – від нуля до трьох. До експерименту було залучено 14 експертів та 22 учні ЕК і 22 учні КК.

Експертна оцінка показала, що рівень розвитку гуманних якостей учнів ЕК і КК не значний. Вірогідних відмінностей не виявлено ($P > 0,05$). Середній бал рівня розвитку гуманних якостей учнів КК становив – 1,94 бала, в ЕК – 1,93 бала, що знаходиться в межах середнього рівня.

Підсумовуючи результати експертного оцінювання до експерименту, слід підкреслити, що найвищу оцінку одержали такі якості, як доброзичливість та дружелюбність. Взаємодопомога, співпереживання та справедливість відіграють, очевидно, менш важливу роль в їх житті і оцінені значно нижче.

Опитування учнів ЕК і КК показало (табл. 2), що середній бал рівня розвитку гуманних якостей учнів КК становив – 1,86 бала, а учнів ЕК – 1,89 бала. Як і при оцінюванні експертами, учні значних відхилень від середнього балу не зробили.

При зіставленні результатів опитування експертів, оцінки однокласників та самооцінки учнів дослідних класів (табл. 1) ми виявили спільність їхніх думок щодо кращого прояву досліджуваних доброзичливості та дружелюбності. Найнижчі бали отримала «справедливість» та середній ранг – рівня «гідність».

Поряд з цим виявилось, що особливої уваги у процесі занять вимагає вплив на розвиток таких якостей, як взаємодопомога, співпереживання та справедливість. Саме ці якості можуть успішно виховуватись засобами фізичного виховання, що ми взяли до уваги у процесі формування та реалізації експериментальної програми. Підсумовуючи, можемо зробити висновки про однорідність вибірки, що сприяло проведенню формувального експерименту.

Заслуговує на увагу той факт, що однокласники найвимогливіше ставляться до прояву гуманних якостей товаришів і найвище оцінюють свої якості. Отже стає очевидним, що найоб'єктивнішою є оцінка експертів.

Підсумковий контроль результатів експериментального дослідження рівня розвитку гуманних якостей учнів виявив покращення в обох досліджуваних класах. При цьому, експериментальна програма суттєво позначилась на кожній з гуманних якостей, що формувались у процесі фізичного виховання. Експертами зафіксовано статистично значущу ($P < 0,05$) перевагу в оцінці гуманних якостей учнів ЕК.

Середня оцінка прояву гуманних якостей дітей ЕК становила 2,44 бала, що відповідає середньому рівню розвитку гуманних якостей. Підсумкова оцінка учнів КК становила 2,10 бала, що також відповідає середньому рівню розвитку гуманних якостей. Аналізуючи глибину зрушень в оцінці розвитку гуманних якостей у кожному досліджуваному класі, констатуємо, що школярі ЕК додали до вихідного рівня 0,52 бала, що становить 27,1%. В учнів КК зрушення значно менші – (0,16 бала, або 8,3%).

Аналізуючи зміни, що відбулись у розвитку кожної гуманної якості, ми виявили, що в учнів ЕК найбільше зріс прояв справедливості (30,16%), доброзичливості (28,78%), співпереживання (28,42%), дружелюбності (27,04%) та взаємодопомоги (27,89%). Суттєве покращення відбулось і у формуванні гідності та взаємоповаги, проте величина цих змін є меншою.

Позитивний вплив змісту експериментальної програми, на нашу думку, зумовлений специфікою засобів фізичного виховання (особливо ігровою і змагальною діяльністю) та психологічними особливостями школярів середнього шкільного віку. Тому така діяльність викликає високу емоційність під час занять, в яких збудження нервових процесів переважає над їх гальмуванням [2].

Опитування школярів по завершенні формувального експерименту також виявило

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

достовірні зміни в розвитку гуманних якостей однокласників ЕК ($P < 0,05$).

З іншого боку, величина абсолютного та відносного приросту гуманних якостей учнів у досліджуваних класах також підтверджує цю перевагу учнів ЕК. Зокрема, показники рівня розвитку гуманних якостей дітей ЕК покращилися на 0,35 бала, що становить 18,7%. Кінцевий зріз рівня розвитку гуманних якостей становив – 2,24 бала й середній рівень. Учні КК покращили свої гуманні якості на 0,19 бала, що становить 10,08%. Проте середня оцінка рівня розвитку гуманних якостей після експерименту у них становить – 2,04 бала, що також відповідає середньому рівневі.

Учні ЕК найбільш позитивні зміни в оцінці гуманних якостей своїх товаришів однокласники побачили в прояві справедливості (25,14%), гідності (20,85%), та дружелюбності (19,37%). Цікавим є той факт, що доброзичливість школярів зазнала найменших змін (13,92%).

Визначивши середнє значення оцінки експертами, однокласниками та самооцінку учнів (табл. 1), ми побачили, що учні ЕК переважають учнів КК в рівні розвитку кожної гуманної якості за всіма трьома показниками.

Таблиця 1

Результати опитування експертів, однокласників та самооцінка учнів ЕК та КК щодо рівня розвитку гуманних якостей

№	Гуманні якості	До експерименту			Після експерименту			
		Оцінка експертів бал	Оцінка однокласників, бал	Самооцінка	Оцінка експертів бал	Оцінка однокласників, бал	Самооцінка	
1	Доброзичливість	ЕК	1,98	1,94	2,26	2,55	2,21	2,38
		КК	2,02	1,93	2,27	2,22	2,07	2,28
2	Дружелюбність	ЕК	1,96	1,91	2,23	2,49	2,28	2,42
		КК	2,05	1,95	2,2	2,17	2,07	2,24
3	Взаємодопомога	ЕК	1,9	1,94	2,22	2,43	2,24	2,38
		КК	1,86	1,88	2,27	2,01	2,05	2,26
4	Взаємоповага	ЕК	1,94	1,94	2,24	2,37	2,26	2,34
		КК	1,94	1,86	2,2	2,08	2,08	2,22
5	Гідність	ЕК	1,94	1,87	2,20	2,4	2,26	2,34
		КК	2,00	1,86	2,23	2,04	2,07	2,23
6	Співпереживання	ЕК	1,9	1,90	2,22	2,44	2,24	2,42
		КК	1,88	1,86	2,23	2,10	1,98	2,26
7	Справедливість	ЕК	1,89	1,79	2,24	2,46	2,24	2,38
		КК	1,87	1,76	2,21	2,14	2,0	2,22
Середній бал		ЕК	1,93	1,89	2,23	2,44	2,24	2,38
		КК	1,94	1,87	2,23	2,10	2,04	2,24

Після експерименту самооцінка учнів ЕК покращилася на 0,15 бала і становила 2,38 бала, у школярів КК покращення відбулося лише на 0,01 бала. Самооцінка учнів показала, що до експерименту учні ЕК найкраще оцінювали власну доброзичливість (1,98 бала). Натомість підсумковий контроль вияв, що дружелюбність (2,49 бала) та співпереживання (2,46 бала) випередили інші гуманні якості.

Загалом експеримент виявив тенденцію до вираженого покращення всіх гуманних якостей учнів і особливо таких, як доброзичливість, дружелюбність, справедливість та співпереживання. Покращення учнів КК не такі значимі.

Результати опитування експертів, однокласників та самооцінка учнів дають підстави для таких висновків:

1. Результати опитування експертів, однокласників та самооцінка учнів до експерименту вказали, що значних відхилень в оцінюванні не було. Це створило сприятливі умови для проведення формувального експерименту.

2. Результати експертного оцінювання після формувального експерименту свідчать, що школярі ЕК більше ніж на пів бала (0,52 бала або 27,10%) покращили. Зрушення учнів КК значно менші – приріст прояву гуманних якостей становив (0,16 бала, або 8,3%).

3. Опитування однокласників та самооцінка після експерименту теж виявила достовірні зміни в розвитку гуманних якостей учнів ЕК ($P < 0,05$). Учні КК також покращили прояв гуманних якостей, але зміни були не достовірними.

4. Усі причетні до оцінки експериментальної програми виховання гуманних якостей учнів у процесі занять фізичними вправами визнали, що гуманні якості учнів покращилися за всіма трьома критеріями. А це підтверджує ефективність здійсненої програми.

Подальші кроки в дослідженні проблеми будуть присвячені аналізу впливу експериментальної програми на фізичний стан учнів ЕК.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаревская Е. Н. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного воспитания // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 2–7.
2. Волков Л. В. Физические способности детей и подростков. – К.: Здоров'я, 1981. – 120 с.
3. Лазарук А. Цінності людини у науково-психологічному осмисленні // Психологія і суспільство – 2003. – № 2. – С. 19–38.
4. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 2. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 272 с.